

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Detentiebeleving van (levens)langgestraften. Een empirische pilotstudie

Liem, M.C.A.; Kuijck, Y.A.J.M. van; Raes, B.C.M.

Citation

Liem, M. C. A., Kuijck, Y. A. J. M. van, & Raes, B. C. M. (2016). Detentiebeleving van (levens)langgestraften. Een empirische pilotstudie. *Delikt En Delinkwent*, 46(1), 10-29. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/45923>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/45923>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Detentiebeleving van (levens)langgestraften. Een empirische pilotstudie²

DD 2016/2

De afgelopen jaren is het aantal opleggingen van levenslange gevangenisstraf drastisch gestegen. Daarnaast heeft er een wijziging van het beleid rond de tenuitvoerlegging plaatsgevonden, waardoor de levenslange straf veranderde van een straf die kon eindigen met een voorwaardelijke invrijheidstelling, in een straf die in beginsel daadwerkelijk levenslang zou moeten duren. Wetenschappelijke publicaties over levenslang in Nederland hebben zich tot nu toe vooral gericht op het juridische kader – waarbij het sociaalwetenschappelijk/gedragskundig kader onderbelicht is gebleven. Deze pilotstudie heeft als doel inzicht te vergroten in de detentiebeleving van (levens)langgestraften. Hiertoe zijn 7 levenslanggestraften en 7 langgestraften geïnterviewd, die verbleven in penitentiaire inrichtingen verspreid over Nederland. Met deze studie vragen we aandacht voor de uitzonderlijke gedragskundige problematiek onder een onderbelichte gevangenispopulatie.

1. Inleiding

1.1 ‘Een Verkapte Doodstraf’

In de eerste vijftien jaren van dit millennium zijn de veroordelingen tot levenslange gevangenisstraf verviervoudigd ten opzichte van de decennia aan het einde van de vorige eeuw. Thans ondergaan 34 levenslanggestraften hun straf, van wie de meesten in de afgelopen jaren zijn veroordeeld. De gedetineerden zitten in inrichtingen verspreid over de gehele penitentiaire kaart van Nederland,³ met een zwaartepunt in PI Norgerhaven, waar een aparte afdeling voor (levens)langgestraften ten tijde van dit onderzoek plaats bood aan 24 gedetineerden. Als gevolg van het recent beschikbaar stellen van de gevangenis aan Noorse autoriteiten zijn deze gedetineerden thans gedwongen overgeplaatst naar andere inrichtingen verspreid over het land.

De sterke toename van veroordelingen tot levenslang is niet terug te leiden naar een toegenomen aantal moorden: de trend van moord en doodslag is al jaren dalende.⁴ Ook zijn de moorden van nu niet gruwelijker van aard dan decennia geleden, denk aan de moorden gepleegd door Hans van Z. in de jaren '60. De huidige toename past in een trend om moord en doodslag harder en langer te bestraffen. Ook de recente verhoging van het maximum van de tijdelijke gevangenisstraf van twintig naar dertig jaar heeft de toename van veroordelingen tot levenslang niet kunnen stoppen.⁵

1 Respectievelijk senior onderzoeker Universiteit Leiden, senior raadsheer in het Hof Arnhem-Leeuwarden en emeritus hoogleraar forensische psychiatrie Vrije Universiteit en Rijksuniversiteit Groningen. Dank aan Jan Maarten Elbers en Ward Veltman, beiden ten tijde van dit onderzoek Masterstudent aan de Universiteit Leiden, voor hun hulp in transcriptie van de gebruikte interviews.

2 Citeerwijze: M.C.A. Liem, Y.A.J.M. van Kuijk & B.C.M. Raes, 'Detentiebeleving van (levens)langgestraften. Een empirische pilotstudie', DD 2016/2.

3 W.F. Van Hattum, 'Het aanzien van de Staat. Over de praktijk van tenuitvoerlegging van de levenslange straf', *Justitiële Verkenningen* 2013, p. 64-84.

4 Zie voor een overzicht: M. Liem, J. van Wilsem, P. Smit & P. Nieuwbeerta, 'De daling van moord en doodslag in Nederland', *Tijdschrift voor Criminologie* 2012-54, p. 18-32.

5 Zie, voor uitgebreide analyses: P. Nieuwbeerta, & S.G.C. van Wingerden, 'Geëiste en opgelegde sancties bij moord en doodslag, 1993-2004', *Trema Tijdschrift voor de Rechterlijke Macht* 2006, p. 6. S.G.C. van Wingerden & P. Nieuwbeerta, 'Straftoemeting bij moordenaars, 'De invloed van dader-, slachtoffer- en delictkenmerken', *Trema Straftoemetingsbulletin* 2010 33(1), p. 11-21.

Nederland neemt met zijn bijna absolute vorm van levenslange straf een uitzonderingspositie in Europa in. De meeste Europese landen kennen een regeling die voorziet in de mogelijkheid van voorwaardelijke vrijlating nadat een substantieel deel van de straf is uitgezeten.⁶ Hoewel Nederland officieel een gratiebeleid kent, blijkt dat gratieverzoeken structureel worden afgewezen. Er is sinds 1986 slechts éénmaal gratie verleend. Dat betrof een terminaal zieke veroordeelde, en had slechts als doel hem de gelegenheid te geven thuis te sterven. Vóór 1986 kreeg iedere levenslanggestrafte indien dit vanuit veiligheidsoogpunt verantwoord was, gratie, hetgeen inhield dat zijn straf werd omgezet in een tijdelijke straf waardoor de detentie gemiddeld 20 jaar duurde.⁷ Het is niet uitgesloten dat rechters in de afgelopen jaren een levenslange gevangenisstraf hebben opgelegd in de veronderstelling dat een bestendig gratiebeleid gold en dat levenslang dan ook niet daadwerkelijke levenslang zou inhouden.⁸

In het huidige systeem ontbreekt het levenslang veroordeelden aan enig toekomstperspectief. Het wordt daarom ook wel 'een verkapt doodstraf' genoemd: de gevangenisstraf leidt onherroepelijk tot de dood en vertoont daarbij gelijkenis met de vorm van levenslang zoals deze gehanteerd wordt in de Verenigde Staten (beter bekend als 'life without parole').⁹

1.2 Recente Ontwikkelingen

Op het huidige gratiebeleid is sinds het einde van het vorige decennium steeds meer kritiek geuit. In het licht van de uitspraak van het Europees hof voor de Rechten van de Mens (EHRM) in de zaak *Vinter*¹⁰ is dit gratiebeleid met als uitgangspunt 'levenslang is levenslang' niet langer te handhaven. Uit recent gevoerde gratie- en verlofprocedures blijkt dat de druk op de Staatssecretaris van Veiligheid en Justitie steeds groter wordt om zijn beleid aan te passen en in overeenstemming te brengen met de jurisprudentie van het EHRM.¹¹ In een van deze procedures heeft onlangs de Beroepscommissie van de Raad voor de Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming (RSJ) geoordeeld dat ook levenslanggestraften recht hebben op resocialisatie, en dus op verlof, vanzelfsprekend alleen indien geen recidive te duchten is. De beroepscommissie volgt daarmee de rechtspraak van het EHRM.

Wetenschappelijke publicaties over levenslang in Nederland hebben zich tot nu toe vooral gericht op het juridische kader – waarbij het sociaalwetenschappelijk/gedragskundig kader nauwelijks aandacht heeft gekregen. Van belang is dat ook diepgaand empirisch onderzoek wordt verricht naar de vaak ernstige fysieke en psychische gevolgen van een langdurige detentie. Met deze gevolgen dient in het licht van het EVRM rekening te worden gehouden bij de vaststelling van regelgeving die betrekking heeft op de oplegging en tenuitvoerlegging van (levens)lange vrijheidsstraffen.

6 S. Meijer & D. Raes, 'De levenslanggestrafte in beeld', *NJ* 2011/86, p. 2027-2729. M. Scheepmaker, 'De levenslange vrijheidsstraf – voorwoord', *Justitiële Verkenningen*, 2 (2013), p. 5-11; D. Van Zuyt Smit, 'Long-term imprisonment at home and abroad', 2008, via http://rsj.nl/Images/Van_Zyl_compleet_tcm60-104805.pdf.

7 Van Hattum, 2013.

8 F.W. Bleichrodt, *Een leven lang* (Oratie Groningen), Deventer: Kluwer 2006.

9 I. Casier & P. de Hert, 'De levenslange gevangenisstraf. Geen evident mensenrechtelijk alternatief voor de doodstraf', *Panopticon* 2012, p. 125-139. R. Johnson & S. McGunigall-Smith, 'Life Without Parole, America's Other Death Penalty Notes on Life Under Sentence of Death by Incarceration', *The Prison Journal* 200888(2), p. 328-346.

10 EHRM 9 juli 2013 (*Vinter e.a. tegen het Verenigd Koninkrijk*): er is sprake van schending van artikel 3 EVRM als de tot levenslang veroordeelde geen enkel perspectief op vrijlating (*prospect of release*) heeft en de straf *de jure* noch *de facto* kan worden verkort.

11 Zie over deze recente ontwikkelingen: W.F. van Hattum, 'De rechter, de minister en de levenslange gevangenisstraf 1 en 2', *Trema* september 2013 respectievelijk *Trema*, september 2015. Verder: J. Janssen, T. Trotman & L. van Walree, 'Levenslang, da's logisch toch...?', *NJ* 2015/1590.

2. Eerder empirisch onderzoek

2.1 Internationaal Onderzoek

Aan de wieg van onderzoek naar detentiebeleving staat Gresham Sykes' (1958) sociologische studie onder Amerikaanse gevangenen, waarin hij de degradaties en deprivaties die gevangenen ondervonden beschreef als *pains of imprisonment*.¹² Deze omvatten, naast vrijheidsbeperking (beperking van beweegruimte en ontnemen van sociale contacten), deprivatie van bezittingen en diensten ('luxe' bezittingen buiten het Spartaans noodzakelijke om), gebrek aan autonomie, verstoken zijn van veiligheid (niet beschermd worden tegen andere gevangenen), en gemis van intieme seksuele relaties. Uit (vooral Amerikaanse en Engelse) studies blijkt, dat langgestraften en levenslanggestraften van alle deprivaties het gebrek aan sociale en intieme contacten als het pijnlijkst ervoeren.¹³ Daarnaast gaven (levens)langgestraften in eerdere studies aan sterk te lijden onder de nutteloosheid van hun leven.¹⁴ Voorts blijkt uit eerder onderzoek dat (levens)langgestraften met een onzekere strafdure meer leden onder hun detentie dan diegenen die wisten, wanneer zij op vrije voeten kwamen.¹⁵ Naast de voortdurende onzekerheid, leed deze groep onder de permanente scheiding van familieleden en onder angst voor psychische achteruitgang als gevolg van hun langdurige verblijf in detentie.

Dergelijke angst blijkt niet irreëel: zo toonde de Amerikaanse gevangenispsycholoog Craig Haney aan, dat gevangenisstraf kan leiden tot een 'gevangenis masker', een coping mechanisme bestaande uit hypermasculiniteit, argwaan, en emotionele afvlakking.¹⁶ In nader onderzoek naar de invloed van lange-termijn detentie vonden Liem en Kunst dat detentie blijvende sporen achterliet. Door de langdurige blootstelling aan traumata, zoals (eenzame) opsluiting, langdurige dagelijkse kleineringen, en gewelddadige confrontaties met bewaarders en medegevangenen, deden deze detentie-overblijfselen sterk denken aan post-traumatische stress verschijnselen. Naast geïnstitutionaliseerde persoonlijkheidstrekken vertoonden langgestraften symptomen van desoriëntatie en een diepgaand gevoel van vreemding van de buitenwereld.¹⁷

Naast onderzoek naar de voornaamste deprivaties van (levens)langgestraften, richten diverse studies zich op de wijze waarop (levens)langgestraften omgaan met deze deprivaties.

12 C.M. Sykes, *The society of Captives: A Study of a Maximum Security Prison*, Princeton, NY: Princeton University Press 1958.

13 T.J. Flanagan, 'The pains of long-term imprisonment: A comparison of British and American perspectives', *The British Journal of Criminology* 1980, p. 148-156. M.E. Leigey & M.A. Ryder, 'The Pains of Permanent Imprisonment Examining Perceptions of Confinement Among Older Life Without Parole Inmates', *International journal of offender therapy and comparative criminology* 2015 59(7), p. 726-742. B. Richards, 'Experience of Long-Term Imprisonment-An Exploratory Investigation', *British Journal of Criminology* 1978, p. 162-169. E.L. Cowles & M.J. Sabath, 'Addressing the program needs of long-term inmates', *The Prison Journal* 1990 70(1), p. 73-82.

14 T.J. Flanagan, 'The pains of long-term imprisonment: A comparison of British and American perspectives', *The British Journal of Criminology* 1980, p. 148-156. B. Richards, 'Experience of Long-Term Imprisonment-An Exploratory Investigation', *British Journal of Criminology* 1978-18, p. 162-169. R. Rijkssen, *Vijf jaar tot levenslang. Langgestraften in de gevangenis te Breda*, Alphen aan den Rijn: Samson 1967.

15 B. Crewe, 'Depth, weight, tightness: Revisiting the pains of imprisonment', *Punishment & Society* 2011-13, p. 509-529. T.J. Flanagan, 'The pains of long-term imprisonment: A comparison of British and American perspectives', *The British Journal of Criminology* 1980, p. 148-156. M.E. Leigey, 'For the longest time: The adjustment of inmates to a sentence of life without parole', *The Prison Journal* 2010-90(3), p. 247-268.

16 C. Haney, *Reforming Punishment: Psychological Limits to the Pains of Imprisonment*, Washington, DC: American Psychological Association 2006. C. Haney, 'The Perversions of Prison: On the Origins of Hypermasculinity and Sexual Violence in Confinement', *American Criminal Law Review* 2011-48, p. 121-141. C. Haney, 'Prison Effects in the Era of Mass Incarceration', *The Prison Journal* 2011 doi: 10.1177/0032885512448604.

17 M. Liem & M.J.J. Kunst, 'Is There a Recognizable Post-Incarceration Syndrome among Released "Lifers"?', *International Journal of Law and Psychiatry* 2011-33, p. 333-337.

Zo blijkt uit onderzoek onder Amerikaanse gevangenen, dat zij na een aantal jaren coping strategieën ontplooiën, waardoor ze beter in staat zijn met gevangenschap om te gaan dan in hun beginjaren.¹⁸ Deze strategieën bestaan uit het betekenis-geven aan het gevangenisleven door het ontwikkelen van routines en door iets te willen ‘terugdoen’ voor het leed dat zij anderen hebben toegebracht.¹⁹ De Britse sociologen Cohen en Taylor vonden in hun onderzoek naar coping-mechanismen onder langgestraften duidelijke verschillen met kortgestraften. Daar waar kortgestraften zingeving en hoop ontleenden aan werk, familieleden of vrienden, ontbrak het langgestraften aan onder andere sociale contacten en werk.²⁰ Zowel de bevindingen in hun onderzoek als die in andere internationale studies benadrukken het belang van speciaal getraind personeel voor langgestraften door de unieke aard van hun straf en daaraan gerelateerde problematiek.²¹

2.2 Nederlands Onderzoek

In eerder Nederlands grootschalig empirisch onderzoek naar de effecten van detentie is niet apart aandacht besteed aan langgestraften, noch aan levenslanggestraften.²² Er zijn echter wel een aantal eerdere beschrijvende studies die zich specifiek op langgestraften hebben gericht, waaronder het onderzoek van Van de Sande,²³ die een aantal stadia wist te onderscheiden onder (levens)langgestraften: de eerste fase kenmerkt zich door boosheid, verzet, ongeloof en het vasthouden aan de hoop dat het vonnis nog wordt herzien. Na het onherroepelijk worden van het vonnis, wordt men zich voor het eerst bewust van de aard van de levenslange gevangenisstraf, hetgeen gepaard gaat met hoop op gratie. De derde fase wordt gekenmerkt door ledigheid in de strafbeleving, waarin de sleur en herhaling hun tol gaan eisen. In de vierde fase is het onvermijdelijk dat er na zeer langdurige detentie institutionalisering optreedt, waarin de gedetineerde vergroeit met (de voorspelbaarheid van) de inrichting. Het verdwijnen van toekomstperspectief leidt tot vragen op het gebied van zingeving en in deze fase komen dan ook geregeld gedachten over suicide op. Daarnaast is een aantal eerdere studies uitgevoerd naar een overeenkomstige populatie, namelijk die van de tbs-longstay patiënten.²⁴ Beide groepen worden tegen hun zin gedwongen opgenomen of gedetineerd, gedurende een onbekend aantal jaren, maar in de meeste gevallen zeer lange tijd. Voor zowel veel longstay patiënten als levenslanggestraften is het

-
- 18 T.J. Flanagan, 'The pains of long-term imprisonment: A comparison of British and American perspectives', *The British Journal of Criminology* 1980, p. 148-156. R. Johnson & A. Dobrzanska, 'Mature Coping among Life Sentence Inmates: An Exploratory Study of Adjustment Dynamics', *Corrections Compendium* 2005-30(6), p. 36-37.
 - 19 R. Johnson & A. Dobrzanska, 'Mature Coping among Life Sentence Inmates: An Exploratory Study of Adjustment Dynamics', *Corrections Compendium* 2005-30(6), p. 36-37. M. Liem & N. Richardson 'The role of transformation narratives in desistance among released lifers', *Criminal Justice and Behavior* 2014, p. 692-712.
 - 20 S. Cohen & L. Taylor, *Psychological survival: The experience of long-term imprisonment*, Harmondsworth: Penguin 1972.
 - 21 R. Johnson, *Hard Time: Understanding and Reforming the Prison*, Belmont, CA: Wadsworth 2002.
 - 22 A.Q. Bosma, M. Kunst, J. Reef, A.J.E. Dirkzwager & P. Nieuwbeerta, 'Prison-based rehabilitation: Predictors of offender treatment participation and treatment completion', *Crime & Delinquency* 2014 DOI:10.1177/001128714549654. A. Dirkzwager, P. Nieuwbeerta & J.P.S. Fiselier, 'Onbedoelde gevolgen van vrijheidsstraffen. Een literatuurstudie', *Tijdschrift voor Criminologie*, 2009-51(1), p. 21-41. S. 't Hoff-de Goede, T. Van der Lippe, J. Reef, A.J.E. Dirkzwager & P. Nieuwbeerta, 'Negatieve reacties en sociale contacten van partners van gedetineerden in Nederland: Een empirisch onderzoek', *Tijdschrift voor Criminologie*, 2014-56(2), p. 90-107.
 - 23 L. Van de Sande, 'De tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf: een paradoxale taak. Een beschouwing vanuit de praktijk van het Nederlandse gevangeniswezen', *Sancties* 2007/1, p. 6-18.
 - 24 P.C. Braun, 'Perspectiefverlies bij levenslange gevangenisstraf en longstay-tbs-kader: Overeenkomsten en verschillen', *Justitiële Verkenningen*, 2013-39, p. 109-119. C.H. De Kogel en C. Verwers, *De Longstay afdeling van Veldzicht, een evaluatie*, Den Haag: WODC 2003. E. Vorstenbosch, Y. Bouman, P.C. Braun & B.H. Bulten, *Kwaliteit van leven binnen de langdurige forensische psychiatrie. Maandblad Geestelijke Volksgezondheid* 2010-65, p. 869-883.

perspectief op terugkeer in de maatschappij uitgesloten. Het contact met familie en verwanten is voor beide groepen beperkt.²⁵ Zo liet Braun zien dat longstay patiënten na verloop van tijd perspectiefverlies ervaren, wanneer de mogelijkheden om in beroep te gaan tegen beslissingen uitgeput zijn en daarmee ook de mogelijkheden tot verzet. Dit gaat gepaard met een toenemende kans op depressie en kan zich uiten in een existentieel gevoel van zinloosheid, suïcidaliteit, wanhoop, verdriet en boosheid op 'het systeem'. In ander onderzoek onder longstay patiënten leed dit gebrek aan perspectief tot 'een graftombegevoel', waarin patiënten hun afdeling beschreven als 'een levende begraafplaats'.²⁶ Een laatste element onder zowel longstay patiënten als levenslanggestraften betreft het veranderen van tijdsbeleving: door vermindering van de beleving van zinvolheid van de activiteiten, het wegvallen van drijfveren voor toekomstgerichte zaken en het gebrek aan controle over de eigen tijdsindeling, krijgt het verstrijken van tijd een andere belevenis.²⁷

Deze empirische pilotstudie heeft als doel het inzicht te vergroten omtrent de wijze waarop de (levens)lange gevangenisstraf in Nederland door de veroordeelde beleefd wordt. Met deze studie vragen we aandacht voor de uitzonderlijke gedragskundige problematiek onder een onderbelichte gevangenispopulatie. Het niet onderkennen van deze problematiek in samenhang met een onvoldoende 'commitment to rehabilitation' van de overheid en het ontbreken van een reëel 'prospect of conditional release' kan leiden tot een 'inhuman or degrading treatment or punishment' in de zin van artikel 3 EVRM.

3. Methodologie

3.1 Onderzoeksopzet

Deze studie vormt onderdeel van een groter internationaal onderzoeksproject naar de invloed van lange-termijn gevangenisstraf op de levensloop van veroordeelden.²⁸ In de context van deze studie beschouwen we, in navolging van eerder internationaal onderzoek, lange-termijn gevangenisstraf als een gevangenisstraf van langer dan tien jaar.²⁹ Er werden twee recruteringsmethoden gebruikt: het benaderen van veroordeelden via hun strafrechtadvocaat en het benaderen van veroordeelden via een penitentiaire inrichting met een aparte afdeling voor langgestraften.

Via een netwerk van strafrechtadvocaten verbonden aan het Forum Levenslang³⁰ werd een oproep gedaan tot medewerking van huidige en voormalig cliënten die thans een lange gevangenisstraf uitzaten, dan wel hadden uitgezeten. Van de gecontacteerde strafrechtadvocaten liet de meerderheid weten geen tijd te hebben om contact met hun cliënt(en) te maken. Zo'n tien strafrechtadvocaten waren bereid tot medewerking en stuurden een brief naar betreffende cliënt. In de meeste gevallen waren zij geïnteresseerd in medewerking.

25 P.C. Braun, 'Perspectiefverlies bij levenslange gevangenisstraf en longstay-tbs-kader: Overeenkomsten en verschillen' *Justitiële Verkenningen* 2013-39, p. 109-119.

26 C.H. De Kogel en C. Verwers, *De Longstay afdeling van Veldzicht, een evaluatie*, Den Haag: WODC 2003.

27 D. Raes, 'Er is geen tijd, of er is niets dan tijd?', in: F. Koenraadt & I. Weijers (red.), *Vrijheid en verlangens, Liber Amicorum prof. dr. Antoine Mooij*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2009, p. 297-302.

28 M. Liem & J. Garcin, 'Post-Release Success among Paroled Lifers,' *Laws* 2014, p. 798-823. M. Liem & N. Richardson, 'The role of transformation narratives in desistance among released lifers,' *Criminal Justice and Behavior* 2014-41, p. 692-712. M. Liem & M. Kunst, 'Is there a recognizable post-incarceration syndrome among released "lifers"?', *International journal of law and psychiatry* 2013-36, p. 333-337.

29 S. Yang, A. Kadouri, A. Révah-Lévy, E.P. Mulvey & B. Falissard, 'Doing time: a qualitative study of long-term incarceration and the impact of mental illness,' *International journal of law and psychiatry* 2009-32(5), p. 294-303.

30 Het Forum bestaat uit juristen, medici, gedragswetenschappers en pastoraal werkers, allen betrokken bij de strafrechtstoepassing in Nederland. Het Forum zet zich in voor een meer humane tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf. Het gaat daarbij zowel om het voorkomen van detentieschade als het bieden van een perspectief op invrijheidstelling. Zie ook: www.forumlevenslang.nl.

Vervolgens werd direct contact gelegd en een afspraak op locatie gemaakt. Een tweetal gedetineerden zag, na initiële toezegging, uiteindelijk af van deelname uit gebrek aan interesse (N=2). Via deze weg werden 8 veroordeelden geïnterviewd, waarvan er ten tijde van het interview 7 gedetineerd waren.

De Penitentiare Inrichting Norgerhaven had ten tijde van het onderzoek een aparte afdeling voor langgestraften. Deze langgestraften werden per brief benaderd met de vraag, of zij aan het onderzoek wilden meewerken. Na instemming van 6 gedetineerden, en afzegging van 1 gedetineerde bij gebrek aan interesse, werden ook zij individueel op locatie geïnterviewd.

3.2 Interview procedure

In navolging van eerdere kwalitatieve studies naar gedetineerden werd gebruikgemaakt van het narratieve interview.³¹ Voorafgaand aan het interview werd *informed consent* verkregen, waarbij werd benadrukt dat alle informatie anoniem en vertrouwelijk zou worden behandeld.

Narratieve interviews werden gehouden in een periode van 7 maanden (september 2014 – maart 2015) en waren 3 tot 5 uur lang, afhankelijk van de antwoorden van de participanten, de beschikbare interviewtijd per penitentiare inrichting en de mate van informatieverzadiging aan het einde van de beschikbare tijd. Indien niet alle vragen konden worden behandeld, werd een tweede afspraak gemaakt. In drie gevallen vond er een follow-up interview plaats. In de interview-afronding werd aangeboden de participant op de hoogte te houden van de bevindingen van het onderzoek.

De narratieve interviews waren één-op-één, semigestructureerde diepte-interviews met als doel een rijke omschrijving te krijgen van hun detentiebeleving. Het merendeel van de vragen betrof open vragen (bijvoorbeeld: 'Kun je beschrijven hoe je de beginperiode van je detentie hebt ervaren?'), waarin een losse interviewstructuur werd aangehouden met een chronologische opbouw, met aandacht voor het leven voorafgaand aan het delict, tijdens detentie en toekomstbeeld (of, in geval van invrijheidstelling: de periode na detentie). Met instemming van de participant werden interviews opgenomen met een audio-recorder en woord voor woord getranscribeerd. Eén participant gaf aan bezwaar te hebben tegen een audio-opname; het deed hem denken aan een politieverhoor.

3.3 Participanten

Alle participanten waren veroordeeld voor één of meer levensdelicten. De gemiddelde leeftijd was 45 jaar, variërend van begin 30 tot ruim 60 jaar. Het merendeel van de participanten was van Nederlandse/Europese komaf (zie tabel 1) en pleegde het levensdelict rond het 30e levensjaar, aan het begin van deze eeuw. Zeven van hen zaten een levenslange gevangenisstraf uit; diegenen met uitzicht op vrijlating hadden gevangenisstraffen van gemiddeld 16 jaar opgelegd gekregen, al dan niet in combinatie met tbs (N=2). Acht van hen hadden eerder vastgezeten. Zes geïnterviewden zeiden niet schuldig te zijn aan de bewezenverklarde feiten.

De levens van de geïnterviewden voorafgaande aan hun detentie vertoonden veel overeenkomsten: het merendeel had geen verdere opleiding genoten dan middelbaar onderwijs, ten tijde van het delict waren velen van hen gescheiden, hadden geen vaste partner, hadden een moeizame relatie met hun kinderen, en kampten met drugs- en alcoholverslaving. Het relatief lage opleidingsniveau zorgde niet voor noemenswaardige taalproblemen. Alle

31 J. Cid & J. Martí, 'Turning points and returning points: Understanding the role of family ties in the process of desistance', *European Journal of Criminology* 2012-6, p. 603-620.

interviews werden in het Nederlands afgenomen. De geïnterviewde mannen verschilden in termen van arbeidsverleden: slechts enkelen hadden een arbeidscontract ten tijde van het delict, terwijl anderen hun inkomsten genereerden uit een eigen onderneming, al dan niet aangevuld met criminele inkomsten.

Ten tijde van het interview verbleven negen gevangenen op een aparte afdeling voor langgestraften, of een aparte zorgafdeling. Vier gevangenen verbleven op 'reguliere' afdelingen van penitentiaire inrichtingen verspreid over het land, en één was na een lange gevangenisstraf voorwaardelijk in vrijheid gesteld.

Tabel 1. Karakteristieken van geïnterviewde langgestrafte (N=7) en levenslanggestrafte (N=7) gedetineerden.

<i>Onafgebroken tijd in detentie t.t.v. interview</i>	<i>Type straf</i>	<i>Leeftijdscategorie</i>	<i>Herkomst</i>
26 jaar	Levenslang	50-59	Oost-Aziatisch
21 jaar	Levenslang	50-59	Europees
16 jaar	Levenslang	60-69	Europees
13 jaar	Levenslang	40-49	Europees
13 jaar	Afgerond	40-49	Europees
11 jaar	Levenslang	40-49	Europees
10 jaar	Levenslang	50-59	Europees
10 jaar	Levenslang	40-49	Midden-Amerikaans
7 jaar	20 jaar + tbs	50-59	West-Afrikaans
6 jaar	17 jaar	30-39	Oost-Aziatisch
6 jaar	16 jaar	50-59	Oost-Aziatisch
4 jaar	15 jaar	40-49	Europees
5 jaar	12 jaar	30-39	Midden-Amerikaans
2 jaar	15 jaar + tbs	30-39	Europees

3.4 Analyse

Het analyseren van de interviews gebeurde door middel van content analyse, tevens gebruikt in eerdere onderzoeken naar (ex)gedetineerden.³² Analytische conclusies werden geformuleerd door het coderen, en vervolgens het categoriseren, van vergelijkbare uitspraken. Deze uitspraken werden vervolgens gegroepeerd per thema en vergeleken in alle transcripten om zo patronen en uitzonderingen op patronen te kunnen onderscheiden.

4. Resultaten

Uit de analyse van de interviews met 7 langgestraften en 7 levenslanggestraften kwamen de volgende voornaamste thema's naar voren: 4.1 onzekerheid, 4.2 uitzichtloosheid, 4.3 gebrek aan zingeving, 4.4 de invloed van langdurige detentie op de psychische gezondheid en 4.5 detentieklimaat.

4.1 Onzekerheid

Uniek aan de huidige situatie onder levenslanggestraften is de grote onzekerheid die gepaard gaat met de mogelijkheid ooit op vrije voeten te komen. Deze onzekerheid troffen we

32 C.A. Appleton, *Life after Life Imprisonment*, Oxford: Oxford University Press 2010. P. Giordano, M.A. Longmore, R.D. Schroeder & P.M. Seffrin, 'A Life-Course Perspective on Spirituality and Desistance from Crime', *Criminology* 2008-46, p. 99-132.

aan onder de levenslanggestraften en was slechts in beperkte mate aanwezig mate onder de langgestraften. Immers: de laatstgenoemde groep heeft in principe – met uitzondering van 2 langgestraften die een straf ondergingen in combinatie met tbs – een einddatum. Eén van de levenslanggestraften verwoordde het als volgt:

“[het is] allemaal onzeker. [...]: wat als het [herziening van mijn zaak] allemaal niet doorgaat? [...] of ik hier over 3 dagen nog ben dat weet ik niet, het kan zijn dat ik hier over 3 jaar nog zit, dat is zo onzeker, daar valt geen oordeel over te vellen.” (Levenslanggestrafte, 40-49 jaar oud)

Een ander – die tevens bezig was met herziening van zijn zaak – gaf aan:

“[...] [I]k leef eigenlijk van 07:30 tot 16:45, dat is de tijd dat ik eigenlijk continu gespannen ben omdat dan die fax [uitslag herzieningsverzoek] binnen kan komen.” (Levenslanggestrafte, 40-49 jaar oud)

Er was een drietal vormen van coping met onzekerheid te onderscheiden. Ten eerste diegenen, die hoop putten uit de herziening van hun zaak. Deze gedetineerden zeiden allen onschuldig vast te zitten, waren bezig met een herzieningsprocedure, of kregen hoop door onder meer de inspanningen van hun advocaat en hernieuwde (media) aandacht voor hun zaak.

“Ze hebben me gewoon onterecht [veroordeeld]... ik hoop dat er binnenkort wat gaat veranderen in die zaak. [...] Want ik ben niet van plan om hier te blijven, ik ben van plan om naar huis te gaan en dadelijk mijn recht te vinden [...] en daarom blijf ik misschien ook wel zo sterk. Ik heb ook wel tijden gehad dat ik bij mezelf dacht: ik ga zelfmoord plegen, ik wil niet meer. [...] De realiteit is: ik zit hier, ik ben aan het knokken om naar buiten te komen.” (Levenslanggestrafte, 40-49 jaar oud)

Een tweede vorm van coping met onzekerheid bestaat uit het grijpen naar de recente ontwikkelingen in de uitspraken van het EHRM. Zo zegt één van de levenslanggestraften:

“Het leven houdt toch niet op hier?! Je gaat toch niet dood?! Luister, weet jij veel wat er gaat veranderen met die levenslange straf, er wordt heel veel geschoven momenteel, ze zijn heel druk bezig met gratiewetten, met alles opnieuw bekijken, want levenslang kan eigenlijk helemaal niet in de EU [...] er zit zoveel in het verschiet voor die mensen [...]. En dan komen ze [diegenen die de hoop hebben opgegeven] dadelijk gebroken buiten [...] daar heb je toch niks aan? Als ik dadelijk buiten kom dan ga ik springend alle kanten uit. [...] misschien over 3 of 4 jaar gaat die hele gratie-regeling over z'n kop en dan sta je buiten.” (Levenslanggestrafte, 40-49 jaar oud)

Ten slotte zijn er diegenen, die vormgeven aan de voortdurende onzekerheid door alle hoop op te geven en zich neer te leggen bij de gedachte tot hun dood in detentie te verkeren. Zij durven geen hoop meer te hebben op eventuele vrijheid:

“Hoop op iets wat met vrijheid te maken heeft, daar moet je mee uitkijken, tenminste bij mij, [...], want als je je daar eenmaal in vast hebt gebeten en het gaat niet door of het gaat veel langer duren als dat je denkt.. of als je het idee hebt: over zoveel jaar mag ik eens met verlof.. ja dat gaat iets met je doen hoor, in je hoofd.”

Als gevraagd wordt of hij hoop heeft op eventuele gratie, antwoordt hij:

“Nee dat is er niet in Nederland vind ik, nee, nee. Dat wil zeggen dat ik [hier] dood ga [...]” (Levenslanggestrafte, 50-59 jaar oud)

De onzekerheid over hun detentieduur – of tijd van overlijden – wordt niet gedeeld door langgestraften, die wel degelijk een reëel perspectief hebben om in vrijheid te worden gesteld. Hun wijze van coping karakteriseert zich door wat één van hen noemt ‘een knopje omzetten’:

“Ik heb gewoon een knopje omgezet, ik zeg over 3,5 jaar ga ik waarschijnlijk doorfaseren, dus vijf jaar moet ik nog zitten. Maar ja, deze [eerste] vijf jaar zijn in principe zo voorbij gevlogen. [...] Voor mij is de dag dat ik naar binnen ging, voor mij is dat de vorige dag als dat ik naar buiten ga, alles ertussen is niets. Ja je bent ouder geworden maar dat is ook het enigste.”

Net als andere langgestraften, geeft hij aan dat het hebben van perspectief hen onderscheidt van de levenslanggestraften:

“[...] Ik leef naar de dag toe dat m’n deurtje opengaat. En iemand die levenslang zit, die leeft ernaar toe dat ie tussen [plankjes] naar buiten gaat. Dat is het verschil.” (Langgestrafte, 40-49 jaar oud)

Ook deze geïnterviewden waren vaak bezig met hun zaak, hetzij met andere redenen dan bewijs voor hun onschuld: het lezen en herlezen van hun dossier bood hen een bron van tijdverdrijf en zingeving.

“Dat houdt mij eigenlijk sterk hier, ik ben alleen maar [...] aan het trainen, en met m’n zaak bezig. Ik heb een laptop op m’n cel, dus ik zit de hele dag het dossier, brieven te maken. [...] maar ja ik denk dat het voor mij ook wel een beetje zelfbescherming is. Dat ik nu zo met dat dossier bezig ben, ten eerste is het tijd, dat je er mee bezig bent, je hebt iets om handen. Ten tweede is het denk ik dat je afleiding hebt..” (Langgestrafte, 40-49 jaar oud)

In tegenstelling tot de levenslanggestraften, gaven slechts weinige langgestraften aan, onschuldig te zijn. Zij gaven aan hun straf vooral rustig te willen uitzitten en hun tijd nuttig te willen benutten:

“Ik heb geaccepteerd wat ik heb gedaan, dat ik daar voor gestraft wordt, en dat ik gewoon op een normale manier mijn straf moet uitzitten.” (Langgestrafte, 30-39 jaar oud)

“Ik probeer mijn tijd zo nuttig mogelijk te benutten, als ik acht jaar onderwijs kan volgen dan doe ik dat. Ik zit hier met de mentaliteit, dit is mijn eigen schuld.” (Langgestrafte, 30-39 jaar oud)

Een ander verwoordde:

“Ja kijk, wat ik zeg, ik ben een boef, dus dan moet je de dingen accepteren zoals ze zijn en moet je niet klagen vind ik, zo simpel is het.”

Hij onderstreepte dat zijn detentie-ervaring hierin wezenlijk verschilt met levenslanggestraften, met wie hij op dezelfde afdeling verblijft:

“Die jongens komen niet meer buiten, tenminste die hebben nu geen zicht op vrijheid, ja dat is... Ik weet niet hoe daarmee om zou gaan, ik weet oké dit is mijn einddatum en daar kan ik naartoe leven [...] je moet zo positief mogelijk blijven zolang er geen levenslang hebt kom je weer een keer buiten. Zo simpel is het en daar moet je naartoe werken.” (Langgestrafte, 30-39 jaar oud)

4.2 Uitzichtloosheid

Een tweede thema dat uitvoerig werd benoemd door de levenslanggestraften betrof de uitzichtloosheid van hun huidige situatie. Niet verbazingwekkend werd dit vooral genoemd door diegenen, die zich hebben neergelegd bij de duur van hun straf. Zij vroegen zich openlijk af, wat het doel was van hun voortdurende detentie. Zo gaf één van hen, een levenslanggestrafte die eerdere suïcidepogingen heeft ondernomen, aan:

“Als ik nu kan tekenen voor een kogel dan teken ik. Schiet mij maar af, ik ben klaar om te gaan. [...] Als de staat zo mans genoeg is [voeren ze de doodstraf uit]. Ik word elke dag vermoord, vermoord mij dan ook gewoon. Nabestaanden zijn er blij mee, iedereen is er blij mee. Geef mij de doodstraf. Geef mij de keuze, of levenslang of de doodstraf. En ik heb hier [op de afdeling] zo nog een paar mensen. Maar doe niet zo net als Amerika laat mij 20 jaar in de dodencel. Geef mij een jaartje.”

Verwijzende naar langgestraften met een einddatum in zicht, voegde hij toe:

“Iedereen moppert om zijn straf altijd. En, wat is die straf vergeleken met jouw straf. Sommigen moet je wakker schudden, wees blij met je einddatum. Ik zie gewoon drie stipjes en ‘Niet Van Toepassing’. Dat staat waar normaal je straf staat. [...] Mijn leven, ik heb geen leven.” (Levenslanggestrafte, 40-49 jaar oud)

Een ander stelde:

“Ik heb liever de doodstraf dan levenslang zonder einddatum.” (Levenslanggestrafte, 50-59 jaar oud)

Het idee elke dag opnieuw te lijden zonder uitzicht op vrijlating werd door weer een ander onderstreept:

“Nou, als ik mocht kiezen [tussen de doodstraf en levenslang, kies ik de doodstraf]. Ik zeg: nou ja, dat is maar één tel ellende, nu is het jaren lang.” (Levenslanggestrafte, 50-59 jaar oud)

Een gebrek aan uitzicht op invrijheidstelling leidde ertoe, dat sommige gedetineerden actief contact met familieleden en relaties verbroken omdat de herhaalde confrontatie met het permanent van hen gescheiden te zijn, ondraaglijk was geworden:

“Bezoek bijvoorbeeld is voor mij heel moeilijk, met naasten dan, m’n zoon en mijn broers en zussen, die kan ik bijna niet op bezoek hebben want dan heb ik er daarna heel veel last van, en dat werd steeds erger dus op dit moment komen ze ook niet [...]”

Gevraagd of hij dit zelf heeft afgehouden, antwoordde hij:

“Ja, dat zijn eigenlijk beslissingen die je niet wilt nemen. Maar dat was toen wel de enige optie voor mij. Als die weg gingen van bezoek, dan had ik wel weken last van eh.. nou ik moet hier weg. Nou, en daar wordt je wel knettergek van natuurlijk.” (Levenslanggestrafte, 50-59 jaar oud)

Het niet-geconfronteerd worden met het leven in de buitenwereld, waar hij geen onderdeel meer van zou uitmaken, was dusdanig ondraaglijk, dat hij – en anderen met hem – bewust contact verbraken. Een enkele langgestrafte, met geen uitzicht op invrijheidstelling op korte termijn, gaf aan zijn relatie actief te hebben verbroken:

“Je moet de tegenpartij ook de kans geven met [haar] leven door te gaan, ik kan dat niet meesleuren. [...] Het zou fout geweest zijn als ik had gezegd: je moet op me wachten.” (Langgestrafte, 50-59 jaar oud)

Anderen gaven aan, dat het verbreken van contact niet zozeer een eigen keuze was, maar een inherente consequentie van een (levens)lange gevangenisstraf en het bezoeksregime in detentie:

“Ze hebben me allemaal laten vallen, echt iedereen..” (Levenslanggestrafte, 40-49 jaar oud)

“Ik had een adressenagenda. Na een jaar moet je daar de helft van weg doen. Het jaar erop weer de helft daarvan. En ieder jaar kun je weer de helft weg doen. En op een gegeven moment blijft er niemand meer over. Want die mensen hebben een eigen leven. Kijk: bezoektijden worden in elke bajes voorgeschreven, nou dan kun je kiezen: zondagmorgen 09:00, nou.. wie komt dan? Woensdagmiddag van 15:45 tot 16:45. Nou leuk, komen ze op bezoek en dan mogen ze in de spits terug rijden [...] En dat ligt niet alleen aan hun, dat ligt ook een gedeelte aan mij. Want, je kunt die mensen wel bellen, maar wat moet je ze vertellen? Want in principe, hier maak je heel weinig mee. En je kunt wel vertellen wat je elke dag of ieder uur gedaan hebt, maar dat is iedere week hetzelfde. [...] ja en aangezien het telefonisch contact dan maar eenrichtingsverkeer is, dan moet je op een gegeven moment ook keuzes maken, van: luister, dit is mijn budget. Ja, telefoon zit daarin, je mag maar € 50 kopen. Die en die en die moet ik bellen, ik moet nog wat apart houden om een advocaat te bellen als er wat is. Dus ja.. het wordt steeds kleiner gemaakt.” (Levenslanggestrafte, 40-49 jaar oud)

Een andere levenslanggestrafte verklaarde:

“Mijn grootste verdriet, ik heb zo een grote familie, maar ik ben al doodverklaard door hun. Ik ben gewoon familieloos.” (Levenslanggestrafte, 40-49 jaar oud)

De wijze van omgang met contacten in de buitenwereld door levenslanggestraften stond in schril contrast met de groep langgestraften, die veelal een actieve band onderhielden met familie, vrienden en zakenrelaties.

“Ik word straks gezien als uitschot van de maatschappij, maar ik heb nog wel de steun van mijn ouders en van mijn zusje. Dat is voor mij belangrijk. [...] [Het] contact [...] is beter geworden.” (Langgestrafte, 30-39 jaar oud)

Anderen onderhielden zakenrelaties in de buitenwereld, mede ter voorbereiding op hun leven na detentie:

“Ik probeer een beetje mijn tijd te besteden aan: wat ga ik doen na mijn detentie. [...] Ik heb ook een hele sterke contacten buiten, met mijn familie, met neven, met nichtjes, ook [op] zakelijk gebied [...] ik ben ook bezig met de toekomst, want ik moet nog heel veel opbouwen.”

Zo sprak hij uitvoerig over zakelijke initiatieven die hij thans ontplooit, en lichtte toe:

“Dat houdt me bezig, geeft me hoop, dat je niet even stil zit... en het zijn mooie projecten, mooie dingen, ja en dat vult mij genoeg. Ik zit achter de tralies, maar mijn hoofd, mijn ideeën, mijn denken en mijn hart zitten buiten [...] ik ben ondernemer, altijd geweest, ik ben zakelijk, dus... je leven moet je ook, bepaalde stukken moet je zakelijk ook kunnen bepalen, om vooruit te kunnen, om verder te kunnen: je kunt niet alleen maar met je emoties bezig zijn.” (Langgestrafte, 50-59 jaar oud)

De langgestraften vonden het zwaar, maar niet ondraaglijk zoals de levenslanggestraften, fysiek van hun familieleden gescheiden te zijn. Zij hadden het vooruitzicht op een gegeven moment met hen herenigd te worden.

4.3 *Gebrek aan zingeving*

Vrijwel alle geïnterviewden wezen op een gevoel van nutteloosheid. Dit werd versterkt door het ontbreken van mogelijkheden cursussen te volgen of zinvol werk te verrichten. Zo legde één van hen uit:

“Omdat je langgestraft bent, eh.. mag je een hele hoop dingen niet doen. Want, alles heb te maken natuurlijk met eh... met resocialisatie, en dan zeggen ze eigenlijk: je straf is te lang om met die cursus of om met dat programma mee te doen.” (Langgestrafte, 40-49 jaar oud)

Een ander gaf aan:

“Er zijn geen cursussen hier die ik kan doen. [...] Maar hier ze zouden echt goede.. goede dingen kunnen doen [pauzeert] ze zouden goede werkzalen moeten hebben. Dat de jongens écht iets kunnen leren; van een boutje en een moertje en een rubbertje in elkaar, dat is toch alleen maar tijdverdrijf? Geestdodend werk. Daar leer je toch niks van? Dat ken je over tien jaar nog.” (Langgestrafte, 40-49 jaar oud)

Een andere langgestrafte, die in een PI verbleef met een aparte afdeling voor langgestraften, ondervond hetzelfde:

“Wij werken met sponsjes inpakken of [...] flyers inpakken, van reclame. Na je detentie krijg je deze mensen nooit in een baan met sponsjes in een doosje doen [...]. Hetzelfde werk, als jij bijvoorbeeld een krat voor je krijgt met allemaal beugeltjes en een krat met moertjes en die moet je in elkaar gaan doen [...] en in de krat gooien en dat vijf dagen per week, op de arbeidszaal, dat is toch niks? [...] Het is alleen maar van: Oh we moeten iets aanbieden, en je moet maar bezig zijn. Dan kan je net zo goed op cel blijven [...]” (Langgestrafte, 50-59 jaar oud)

Een langgestrafte, die op dezelfde afdeling verbleef, vat het gebrek aan zingevende activiteiten als volgt samen: ‘Wij worden geestelijk geleefd, en lichamelijk gevangen gehouden.’ Levenslanggestraften vormen enerzijds een uitzondering, omdat zij soms in aanmerking komen voor baantjes in de bibliotheek, als schilder of als (afdelings)reiniger, maar ook voor hen zijn het merendeel van de cursussen en opleidingen niet toegankelijk:

“Nou voor ons wordt er heel weinig aangeboden, het is meer dat je het afdwingt [...] echt voor langgestraften hebben ze heel weinig. [...] Er wordt wel veel aangeboden waar wij niet voor in aanmerking komen [...]” (Levenslanggestrafte, 40-49 jaar oud)

Een ander benadrukte dat het gebrek aan studiemogelijkheden landelijk geldt:

“Dat is het probleem bij iedere gevangenis, om onderwijs te volgen zeggen ze: dat heeft geen nut bij jou, want jij hebt levenslang. Dus ze willen geen geld in mij stoppen [...]. Dat is het: jullie bewaren me en voor de rest niks, en dat is het ook. Ze hoeven alleen maar te kijken, 's ochtends als de deur open gaat: leeft ie nog? 's Avonds als de deur dicht gaat: zit ie in z'n hok? Hij zit in z'n hok. Nou, [om] 21:30 doen ze dan een controleronde, kijken ze of iedereen zit waar die zitten moet en voor de rest wordt er niks met je gedaan, je wordt alleen bewaard [...] Als langgestrafte hoor je

bij een vergeten groep als het ware, als levenslanggestrafte vooral.” (Levenslanggestrafte, 40-49 jaar oud)

4.4 *Invloed van langdurige detentie op psychische gezondheid*

In de interviews werd concreet gevraagd in hoeverre de geïnterviewde van mening was, wat langdurige detentie teweeg bracht op het gebied van diens psychische gezondheid. In hun antwoorden kwamen vier elementen naar voren: suïcidaliteit, angst voor institutionalisering, afstomping, en verlies van tijdsbesef.

Vijf van de veertien gedetineerden rapporteerden suïcide te hebben overwogen, ofwel een aanzet te hebben gedaan tot suïcide, veelal in het relatieve begin van hun detentie, wanneer ze zich aan het einde van hun rechtszaak bewust werden van de volle omvang van hun straf. Onder hen waren vier levenslanggestraften.

“Helemaal aan het begin heb ik wel gehad dat ik dacht van.. [...] ik ga zelfmoord plegen, ik wil niet meer. Ja, ja, dan zie je eigenlijk al alles kapot gaan, je ziet alles om je heen wegvallen, je raakt haar al kwijt, je raakt je huis kwijt, je raakt je spullen kwijt, je raakt alles kwijt en je kunt niets doen, je bent machteloos hier...” (Levenslanggestrafte, 40-49 jaar oud)

Een ander beschreef dat hij suïcidegedachten opzij heeft gezet, omdat dit een inherente schuldverklaring zou zijn:

“Het [suïcide] was een ultiem redmiddel. Toen dacht ik: ‘Wil ik dit mijn familie aandoen?’ Dan denken ze dat ik het gedaan heb en dat ik er niet mee kon leven. Nee, dat wil ik niet.” (Levenslanggestrafte, 40-49 jaar oud)

Bij sommige gedetineerden was er geen duidelijk onderscheid tussen actieve suïcidaliteit en een passieve doodswens, zoals de eerder besproken voorkeur voor de doodstraf. Gevraagd naar suïcidale gedachten, antwoordde één van hen:

“Ja heel vaak. Ik heb zelfs de littekens dat in mijn polsen. Dat was [...] toen was de straf in hoger beroep definitief voor mij. Als ik nu kan tekenen voor een kogel dan teken ik. Schiet mij maar af, ik ben klaar om te gaan.” (Levenslanggestrafte, 40-49 jaar oud)

Een tweede element betreft de angst voor institutionalisering, ofwel het verlies van zelfbeschikking en keuzevrijheid. Zo gaf één van hen aan:

“Als jij om wc-papier moet vragen, als jij moet vragen: doe mijn deurtje dicht, doe mijn deurtje open, alles is op tijd, dat je eigenlijk niks zelf kan bepalen in deze justitiegebouw, het kan niet zijn dat je niet achteruit gaat, je gaat achteruit, het [zelfbeschikking] wordt van je afgepakt.” (Langgestrafte, 50-59 jaar oud)

Hoewel controle over het eigen handelen binnen een totale instelling als de gevangenis per definitie beperkt is, proberen de geïnterviewden hun keuzevrijheid binnen de gestelde grenzen bewust te optimaliseren. Vrijwel allen gaven aan zelf te koken. Daarnaast hanteerden sommigen een eigen vocabulaire wanneer zij spraken over hun cel als ‘hun kamer’, hun detentie als ‘een verblijf’, en de gevangenis als een ‘klooster’ of ‘slecht hotel’. Anderen optimaliseerden hun gevoel van zelfbeschikking door al dan niet mee toe doen aan bepaalde activiteiten, of door zich op eigen verzoek te laten insluiten:

“Ik doe bijvoorbeeld ook niet mee aan avondrecreatie, dat is een eigen keus. Dan zeg ik: doe mijn deur maar op slot.” (Levenslanggestrafte, 50-59 jaar oud)

Deze strategie wordt tevens toegepast door de volgende gedetineerde, die uitdrukkelijk zei:

“Zij [de PIW'ers] werken voor mij, niet andersom [...]. Dan zorg ik gewoon dat ik 16:30 binnen ben. Dus ik laat ook hun mijn deur dichtdraaien. Het is nooit zo dat zij mij roepen van: het is tijd. Nee, ik roep altijd hen, zodat ik de touwtjes in handen houd.” (Levenslanggestrafte, 40-49 jaar oud)

Afstomping, of het ontwikkelen van vergaande onverschilligheid, betrof een derde element van langdurige detentie, zoals een levenslanggestrafte verwoordde:

“Qua emotioneel vlak raak je heel afgestompt als het ware [...] Ja heel argwanend naar anderen, heel oplettend op dingen waar anderen niet op zouden letten. En het emotionele dat is, ja... een hoop zelfbescherming denk ik dat daarbij komt kijken. [...] Dat krijg je ook op het emotionele vlak, dat stompt ook af omdat dat niet zozeer geprikkeld wordt en er zijn bepaalde barrières die je zelf opbouwt. [...]” (Levenslanggestrafte, 40-49 jaar oud)

Een ander gaf weer:

“Als mensen ook vragen: hoe gaat het met je, dan zeg ik: ik weet het niet. Nee, dat weet ik ook echt niet. En daar baal ik van. Ik weet niet hoe het echt met me gaat. En ik zeg natuurlijk: het gaat wel goed, het gaat best, maar ik weet het niet echt.”

Gevraagd naar de reden daarvan, antwoordde hij:

“Ik denk ook doordat we daar te weinig mee gecontroleerd worden, met hoe het echt met ons gaat [...] Dus als een ander zich niet interesseert in hoe het met me gaat, dan krijg je ook een beetje zelf dat hè, desinteresse, van: nou ja, als zij het niet erg vinden, dan is het ook niet erg als het slecht gaat [...] En de dag van morgen is denk ik net zo belangrijk als die van gisteren: niet [belangrijk]. [...] Nou ja dat onverschillige zit daar ook bij, nergens angst voor hebben bijvoorbeeld [...], ik ben eigenlijk nergens bang voor.. [...] dingen waar je gewoon letterlijk angstig voor zou moeten zijn, dat ben ik gewoon niet meer.” (Levenslanggestrafte, 50-59 jaar oud)

Een vierde aspect betrof het verlies van tijdsbesef. Vrijwel alle geïnterviewden gaven aan, dat ze zich net zo oud voelden als ten tijde van hun veroordeling. In hun beleving had de tijd stilgestaan, hetgeen ze toeschreven aan het verlies van contact met de buitenwereld:

“[...] Stilstaan [in de tijd] heb ik wel heel sterk, maar dat past niet, als ik dan de spiegel bekijk.. ja, nee, daar staat iemand anders als ik voel, ik zie een versleten iemand..” (Levenslanggestrafte, 50-59 jaar oud)

Een ander schrijft het verlies van tijdsbesef toe aan de dagelijkse routine van detentie:

“Hier binnen verandert niks. [...] Kom je over 20 jaar: is er nog niks veranderd. Ja misschien dat ik minder mensen ken, dat ik ouder ben geworden, maar in principe er gebeurt niks hier. Ik heb ooit eens tegen iemand gezegd: geestelijk ben ik op 30 jaar blijven steken, want toen ben ik binnen gekomen, lichamelijk ben ik wel 12 jaar verder, maar er zijn bepaalde dingen die zijn gewoon

stil blijven staan in mijn ogen, omdat je er niks over meekrijgt. [...] Het gaat allemaal maar aan je voorbij: mijn geestelijke wereld is nog 10 jaar geleden.” (Levenslanggestrafte, 40-49 jaar oud)

Paradoxaal genoeg is hetgeen wat hen het gevoel gaf dat de tijd stilstond, tevens het mechanisme om het hoofd te bieden aan hun lange detentie. Vrijwel alle langgestraften gaven aan, dat het ontwikkelen van routine en het leven van dag tot dag de enige manier was om een lange of levenslange straf te doorstaan.

“Ik leef dag bij dag gewoon, ik probeer wat ik vandaag heb meegekregen in het leven probeer ik als ik mijn ogen dicht doe weg te vagen, een nieuw pagina te beginnen. 's Avonds sla ik de bladzijde over. Ik vraag niks meer van het leven, wat moet ik nog vragen. Ik zit nu op de dood te wachten. Dat is het.” (Levenslanggestrafte, 40-49 jaar oud)

4.5 *Detentieklimaat*

Het vijfde thema benoemd door de geïnterviewden betrof het detentieklimaat. De geïnterviewde langgestraften en levenslanggestraften bevonden zich in penitentiaire inrichtingen verspreid over Nederland. Het merendeel verbleef ten tijde van het interview in PI Norgerhaven op de afdeling voor langgestraften. Voor zover gedetineerden een keuze hadden om in de betreffende penitentiaire inrichting te verblijven, was er een tweedeling in overwegingen: overwegingen gericht op de buitenwereld, zoals dichtbij relaties en familieleden te zijn, en overwegingen gericht op het leven in detentie. Zo geeft een levenslanggestrafte in een PI zonder aparte afdeling voor langgestraften, aan:

“Ik zou er [PI Norgerhaven] wel naar toe willen om te gaan kijken, maar ik gaat dat niet doen want ik ga niet helemaal mijn bezoek naar eh.. die kant uit laten rijden [...] ik blijf gewoon voor mijn bezoek hier [...]. Ik heb het hier nu goed.” (Levenslanggestrafte, 40-49 jaar oud)

Anderen – zowel langgestraften als levenslanggestraften – lieten hun keuze afhangen van het leven binnen de muren van de penitentiaire inrichting. Hierbij stonden overwegingen zoals de wens te verblijven met andere langgestraften voorop.

“Ja, ik wil het liefst niet met kortgestraften. Die mensen zijn al afgestraft net zoals mij zelf, maar die in een hele korte periode naar buiten gaan, en als ze dat weten gaan ze zich anders gedragen heb ik gemerkt. Ze gaan uit de hoogte doen, ze worden roekelozer. Omdat ze toch weten: over een paar maanden ben ik weg. En voor iemand die lang moet zitten, omdat zij als kortgestraften die fratsen uit halen, denkt de directie: wij gaan onze regels weer aanscherpen. Maar hun zitten er niet mee, uiteindelijk zitten wij er mee die langer moeten zitten.” (Langgestrafte, 30-39 jaar oud)

Deze overwegingen werden door anderen, vooral diegenen die verbleven in PI Norgerhaven, gedeeld:

“Hoe raar het ook klinkt, juist die mensen zijn, niet alleen die levenslange, maar ook langgestraften, die zijn heel heilig op zijn plek, zijn plek is alles, zijn huisje is alles, zijn rust is alles, waar daar zijn ze op zoek [...]. Je kunt niet mensen met deze straffen in een reguliere gevangenis gooien. [...] Dat er [hier] geen ruzies zijn, geen conflicten zijn, en iedereen begrijpt mekaar, gaat voor elkaar opzij en iedereen houdt rekening met elkaar [...] dat die mensen mekaar meer begrijpen dan die ene die voor een week komt, of drie weken of drie maanden, want dat zijn die herrieschoppers. Dus mensen met die [lange] strafmaat, die zijn eigenlijk op zoek naar de rust.” (Langgestrafte, 50-59 jaar oud)

Het 'rustaspect' wordt bij de meesten als belangrijke overweging gezien:

"Die kortgestrafte die is alleen maar bezig met: wanneer kan ik weg en eh.. dus die vragen jou, omdat je lang zit denken ze dat je ervaring hebt, dat je alles weet, dus vragen ze de hele dag: ja hoe moet ik dit doen, waar moet ik zijn en daar wordt je knettergek van, want je bent met andere dingen bezig. En het interesseert ze niet of dingen vuil zijn of kapot gaan, in de keuken heb je altijd alles stuk en daar loop je de hele dag tegen aan, dat stapelt zich op [...]. Je kunt wel het best zitten bij langgestraften ja, omdat die ook rust willen, die hebben geen zin aan gezeur de hele dag." (Levenslanggestrafte, 50-59 jaar oud)

Tevens gaven geïnterviewden in PI Norgerhaven aan, dat hun keuze daar te verblijven gebaseerd was op de relatief humane behandeling door personeel:

"[In] sommige gevangenissen hoe ze behandelen je bent gewoon een nummer [...] Hier op de afdeling heb ik dat niet, ik voel mij gewoon nog mens. Ze weten allemaal wat ik heb gedaan, ze behandelen je... je bent eerst mens, dan pas ben je een boef. Maar voor hun [PIW'ers in andere inrichtingen] ben je nummer zoveel met een strafblad, je hebt geen rechten." (Langgestrafte, 30-39 jaar oud)

"Je wordt tenminste nog als mens behandeld laat ik het zo zeggen.. Naar mijn ervaring heb je dat in andere bajes niet. [...] de manier waarop bewaarders tegen je praten, ja ze behandelen je gewoon normaal, weet je als jij het respect aan hen geeft, geven zij het respect bij jou terug dat gebeurt ergens anders gewoon niet.." (Langgestrafte, 30-39 jaar oud)

Voor gedetineerden die niet op een aparte (zorg)afdeling verbleven, betrof de keuze niet zozeer een keuze vóór een bepaalde inrichting, maar eerder een keuze tégen een inrichting met een aparte afdeling voor langgestraften. Hierbij voerde de angst, dat levenslanggestraften niets te verliezen hadden, de boventoon. Hierbij beschouwden ze zichzelf als anders dan andere levenslanggestraften:

"[...] Ze hebben niets meer te verliezen. En ik ken ze toevallig allemaal, hunnie hebben niets meer te verliezen. Wat maak het uit? Dus dan krijg je helemaal de wet van de sterkste die gaat gelden [...] Nou, en dan zou je altijd moeten vrezen voor je leven, want hun hebben ook niets te verliezen." (Levenslanggestrafte, 40-49 jaar oud)

Een ander voegt toe:

"Die [mensen] passen niet bij elkaar. Daar zitten hele gevaarlijke snoezen bij. Daar ben ik niet van gediend. [...] Je moet niet vergeten, de meeste jongens met levenslang [...] die hebben eigenlijk geen arbeidsverleden. Die hebben het thuis slecht gehad, [...] dat is heel ander volk." (Levenslanggestrafte, 60-69 jaar oud)

Een ander argument, niet op één afdeling te willen verblijven met andere levenslanggestraften, vormt de confrontatie met de lengte van de eigen straf, zoals één van hen aangeeft:

"Ik zie hen als een spiegel [voor mijn levenslange gevangenisstraf]. [...] Ik speel als een struisvogel, ik wil het niet weten." (Levenslanggestrafte, 50-59 jaar oud)

Consensus lijkt er te zijn over de voorkeur voor een afdeling waarop zowel langgestraften als levenslanggestraften verblijven, zoals de volgende geïnterviewde verwoordt:

“[Bij] langgestraften, om de zoveel tijd gaat er dan ook weer iemand weg en dat is ook een vorm van hoop. En gaan er teveel weg [wanneer] je bij kortgestraften zit, dat is niet goed want dan wil je ook weg, en alleen maar levenslanggestraften dat is te deprimerend denk ik ook en misschien wel te gevaarlijk denk ik ook.” (Levenslanggestrafte, 50-59 jaar oud)

5. Discussie

Deze empirische pilotstudie had als doel het inzicht te vergroten in de wijze waarop (le-)vens)langgestraften hun detentie ervaren. Lange-termijn invloeden op hun lichamelijk en psychisch welbevinden kunnen in een zo ernstige mate afbreuk doen aan hun kwaliteit van leven dat sprake is van een ‘inhuman or degrading treatment or punishment’ en aldus schending van artikel 3 van het EVRM. De bevindingen geven aan, dat levenslanggestraften verschillen met langgestraften in de onzekerheid van hun strafduur. Ten aanzien van de coping-mechanismen die zij ontwikkelden, vertoonden deze gedetineerden gelijkenis met longstay patiënten:³³ sommigen legden zich neer bij de gedachte de afdeling nooit meer te verlaten, terwijl anderen hoop bleven putten uit ofwel de mogelijkheid van herziening van hun zaak ofwel de mogelijkheid van gratie. Blijkens eerder onderzoek geven longstay patiënten prioriteit aan vergelijkbare aspecten als de (le-)vens)langgestraften in deze studie, zoals het belang van autonomie, erkenning als mens en de beschikking over persoonlijke leefruimte³⁴ en relatieve rust in detentie. In tegenstelling tot de levenslange gevangenisstraf kent de plaatsing op een tbs-longstay afdeling een driejaarlijkse toetsing en zijn er periodieke zittingen ter toetsing van de noodzaak tot verlenging van de tbs-maatregel. Uit eerder onderzoek³⁵ blijkt dat het lijden aan onzekerheid over de lengte van detentie een specifiek kenmerk vormt van de groep van levenslang gedetineerden. Dit lijden wordt mogelijk verergerd door de beleving dat beslissingen over strafduur, straftenuitvoerlegging en eventuele herziening of zelfs (voorwaardelijke) vrijlating worden genomen op ‘abstracte’ niveaus van het rechtssysteem en het gevoel van onmacht doordat ‘het systeem’ niet kan worden bevochten door middel van persoonlijke onderhandeling of direct contact.³⁶ Juist dit schrijnende aspect – het bewust in spanning houden of er voor hun dood toch nog gratie wordt verleend – maakt de levenslange gevangenisstraf in Nederland tot een inhumane straf.³⁷

De levenslanggestraften verschillen van de langgestraften in de mate van scheiding van hun familieleden en vrienden. Niet zelden vermeldden levenslanggestraften ongevraagd

33 C.H. de Kogel en C. Verwers, *De Longstay afdeling van Veldzicht, een evaluatie*, Den Haag: WODC 2003.

34 E. Vorstenbosch, Y. Bouman, P.C. Braun & B.H. Bulten, ‘Kwaliteit van leven binnen de langdurige forensische psychiatrie’, *Maandblad Geestelijke Volksgezondheid* 2010-65, p. 869-883.

35 Zie bijvoorbeeld: B. Crewe, ‘Depth, weight, tightness: Revisiting the pains of imprisonment’, *Punishment & Society* 2011-13, p. 509-529. M.E. Leigey, ‘For the longest time: The adjustment of inmates to a sentence of life without parole’, *The Prison Journal* 2010-90(3), p. 247-268. M.E. Leigey & M.A. Ryder, ‘The Pains of Permanent Imprisonment Examining Perceptions of Confinement Among Older Life Without Parole Inmates’, *International journal of offender therapy and comparative criminology*, 2015-59(7), p. 726-742.

36 B. Crewe, ‘Depth, weight, tightness: Revisiting the pains of imprisonment’, *Punishment & Society* 2011-13, p. 509-529.

37 W.F. van Hattum, ‘Het irrationele van de levenslange straf. De levenslange gevangenisstraf in Nederland in het licht van de rechtspraak van het EHRM en andere Europese ontwikkelingen’, in: A. Hartevelt, D.H. de Jong en E. Stamhuis (red.), *Systeem in ontwikkeling, Liber amicorum G. Knigge*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2005, p. 231-259.

de doodstraf te verkiezen boven een levenslange gevangenisstraf zonder vooruitzicht op vrijlating – uitspraken die tevens in Amerikaans onderzoek werden gevonden.³⁸

Ondanks de verschillen tussen beide groepen, ondervonden vrijwel alle geïnterviewde gedetineerden een gebrek aan zingeving, en beide groepen gaven aan psychische schade te ondervinden door hun detentie, bestaande uit suïcidaliteit, angst voor institutionalisering, afstomping, en verlies van tijdsbesef. Suïcidaliteit trad op de voorgrond wanneer men zich ten volle bewust werd van de omvang van de straf, hetgeen – in tegenstelling tot eerder Amerikaans onderzoek³⁹ – niet per definitie aan het begin van hun verblijf in detentie plaatsvond. De angst voor institutionalisering ging hand in hand met het verlies van vele vormen van zelfbeschikking, waardoor controle over het eigen handelen beperkt bleef tot het zelf koken en het bewust al dan niet participeren in activiteiten als sport en arbeid. In de loop van hun detentie, wanneer de lengte van hun straf doordringt, en naarmate zij meer vergroeid raken met de inrichting, verliezen gedetineerden het gevoel van controle over hun eigen toekomst.

Tot slot was er een onderscheid aan te brengen op het gebied van detentieklimaat tussen diegenen die er voorkeur aan gaven, met (levens)langgestraften op een afdeling te verblijven, en diegenen die verkozen op reguliere afdelingen geplaatst te worden. Hoewel levenslanggestraften soms worden omschreven als diegenen die 'niets meer te verliezen' hebben, en daarmee een risico op gewelddadig gedrag met zich brengen, wijzen de resultaten van dit onderzoek en eerdere studies⁴⁰ juist naar de rustige aard en gebrek aan conflicten op langgestraften-afdelingen. Door hun extreme aanpassing aan – in vergaande gevallen leidend tot vergroeiing met – het detentieklimaat, vormen zij paradoxaal genoeg een 'vergeten' gevangenispopulatie, bij wie het ontbreekt aan trajecten, begeleidingsmogelijkheden of specifieke studiemogelijkheden.

6. Kanttekeningen bij het onderzoek

Dit is de eerste exploratieve studie naar de detentiebeleving van lange-termijn gevangenisstraf in Nederland en de mogelijke juridische implicaties. Hoewel uniek in zijn soort, kent deze studie een aantal tekortkomingen. Zo hebben wij gebruikgemaakt van diepte-interviews. Vervolgstudies naar de problematiek van deze populatie zouden daarnaast gebruik kunnen maken van bronnen zoals het penitentiair dossier. Tevens verdient het de aanbeveling om in vervolgstudies een grotere populatie te ondervragen, waarbij specifieke coping-vragenlijsten worden afgenomen.⁴¹ Idealiter zouden dergelijke vervolgstudies een longitudinaal patroon moeten hebben.

38 R. Johnson & S. McGunigall-Smith, 'Life Without Parole, America's Other Death Penalty Notes on Life Under Sentence of Death by Incarceration,' *The Prison Journal* 2008-88, p. 328-346. J. Wright, 'Life without parole: The view from death row', *Criminal Law Bulletin* 1991-27, p. 334-57.

39 M.E. Leigey, 'For the longest time: The adjustment of inmates to a sentence of life without parole. The Prison Journal', 2010-90(3), p. 247-268. M.E. Leigey & M.A. Ryder, 'The Pains of Permanent Imprisonment Examining Perceptions of Confinement Among Older Life Without Parole Inmates', *International journal of offender therapy and comparative criminology* 2015-59(7), p. 726-742.

40 R. Johnson & A. Dobrzanska, 'Mature Coping among Life Sentence Inmates: An Exploratory Study of Adjustment Dynamics', *Corrections Compendium* 2005-30, p. 36-37. R. Johnson & S. McGunigall-Smith, 'Life Without Parole, America's Other Death Penalty Notes on Life Under Sentence of Death by Incarceration', *The Prison Journal* 2008-88(2), p. 328-346.

41 Zie bijvoorbeeld: M.E. Leigey & M.A. Ryder, 'The Pains of Permanent Imprisonment Examining Perceptions of Confinement Among Older Life Without Parole Inmates', *International journal of offender therapy and comparative criminology* 2015-59(7), p. 726-742. B. Richards, 'Experience of Long-Term Imprisonment-An Exploratory Investigation', *British Journal of Criminology* 1978-18, p. 162-169.

Daarnaast werden de interviews afgenomen door een vrouw (eerste auteur), vaak in aanwezigheid van een mannelijke student, hetgeen invloed kan hebben gehad op de wijze waarop gevoelige aspecten, zoals seksuele frustratie, werden besproken.⁴² Tevens is geopperd dat mannelijke respondenten tegenover vrouwelijke onderzoekers een zogenaamde 'real man' vertelwijze toepassen, waarbij ze sociaal wenselijk antwoorden door hun 'sterke zelf' te benadrukken en waarbij ze emotionele aspecten zouden bagatelliseren en een gemakkelijke aanpassing aan detentie voorwenden.⁴³ Anderzijds heeft eerder onderzoek tevens aangetoond dat mannelijke respondenten gemakkelijker emoties delen met een vrouwelijke interviewer dan met een mannelijke interviewer.⁴⁴ Hoewel we gender-effecten niet volledig kunnen uitsluiten, menen we dat de aanwezigheid van een mannelijke notulist bij de interviews mogelijk een neutraliserend effect heeft gehad.

7. Implicaties

7.1 *Geïndividualiseerde aanpak*

Een belangrijke stap tot verbetering van de huidige situatie is de erkenning dat levenslang een bijzondere straf is.⁴⁵ Langdurige detentie, gepaard gaande met het wegvallen van belangrijke maatschappelijke rollen (denk aan de rol als partner, ouder, familielid, werknemer, of vriend), creëert een gemis aan ankerpunten voor het gevoel van perspectief, en daarmee een vruchtbare bodem voor de afname van welzijn en daarmee van (psychische) gezondheid. Om de schade als gevolg van langdurige detentie te beperken hebben gedetineerden met een zeer lange of levenslange gevangenisstraf baat bij een geïndividualiseerde aanpak. Hierbij valt te denken aan het opzetten van afdelingen of programma's die passen bij een zeer langdurige (mogelijk oneindige) detentie, met arbeid of andere activiteiten waardoor men zich kan ontplooiën, zelfwaardering kan opdoen en enige zin kan geven aan de anders als zinloos ervaren detentie. Voor deze gedetineerden, volledig afhankelijk van de penitentiaire inrichting, is het vooral van belang dat er ruimte is voor individuele uitzonderingen en dat er binnen het systeem enige keuzevrijheid⁴⁶ en perspectief wordt geboden.

7.2 *Bieden van perspectief*

Aan de juridische eis van het bieden van perspectief op een (voorwaardelijke) invrijheidstelling kan concreet inhoud worden gegeven door voor iedere (levens)langgestrafte vanaf het moment dat een begin wordt gemaakt met de tenuitvoerlegging van de straf een individueel behandelplan op te stellen. In het algemeen moeten zingeving, keuzevrijheid en perspectief kernbegrippen zijn in het dagprogramma- en zorgaanbod. Het dagprogramma en het zorgplan moeten zodanig worden ingericht, dat een optimaal welbevinden, aangepaste arbeid, zelfstudie of andere activiteiten leiden tot een zingeving, die een bijdrage levert aan een positiever zelfbeeld van de gestrafte en een bijdrage aan de samenleving, waarmee

42 Dit effect is eerder geopperd in andere studies, zie bijvoorbeeld: M.E. Leigey & M.A. Ryder, 'The Pains of Permanent Imprisonment Examining Perceptions of Confinement Among Older Life Without Parole Inmates', *International journal of offender therapy and comparative criminology* 2015-59(7), p. 726-742.

43 T.J. Flanagan, 'The pains of long-term imprisonment. A Comparison of British and American Perspectives', *British Journal of Criminology* 1980, p. 148-156.

44 L. Manderson, E. Bennett, & S. Andajani-Sutjahjo, 'The social dynamics of the interview: Age, class, and gender', *Qualitative health research* 2006, p. 1317-1334.

45 L. Van de Sande, 'De tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf: een paradoxale taak. Een beschouwing vanuit de praktijk van het Nederlandse gevangeniswezen', *Sancties* 2007, p. 6-18.

46 Dit geldt tevens voor patiënten verblijvende in een longstay setting, die in eerder onderzoek aangaven behoefte te hebben aan meer autonomie, keuzevrijheid en bewegingsvrijheid. Zie: C.H. de Kogel en C. Verwers, *De Longstay afdeling van Veldzicht, een evaluatie*, Den Haag: WODC 2003.

zelfs acceptatie van de buitenwereld voor terugkeer in die samenleving kan ontstaan.⁴⁷ Daarnaast is van belang dat opnieuw een volprocedure voor levenslanggestraften in het leven wordt geroepen met vaste juridische maar ook gedragsmatige toetsingsmomenten en heldere criteria voor het verdienen van faciliteiten en (beperkte) vrijheden.⁴⁸ Het uitgangspunt dient te blijven dat een levenslange straf na verloop van tijd in beginsel wordt omgezet in een tijdelijke.⁴⁹ Onderdeel van de volprocedure dient te zijn een periodiek psychiatrisch/psychologisch en somatisch geneeskundig onderzoek.⁵⁰

47 Zie ook: Advies van de Raad voor Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming, *Levenslang*, december 2006 en de aanvulling hierop van 29 april 2008.

48 Zie ook: S. Meijer & D. Raes, 'De levenslanggestrafte in beeld', *NJ* 2011/86, p. 2027-2729.

49 M. Groenhuijsen, 'Levenslange gevangenisstraf in Nederland', *DD* 1999/29, p. 191-195.

50 W.F. Van Hattum, 'Zorg, behandeling en perspectief, de volprocedure levenslanggestraften', 2012. Beschikbaar via www.forumlevenslang.nl/publication/volprocedure/.